

מגדל בבל להשקה 1.1.17

חני בירן

ביון העריך מאוד את המיתוסים כמייצגים יסודות של התרבות. לדעתו, המיתוס נותן ביטוי, בו זמנית, הן לסיפור חיי האישי של כל אדם והן לתרבות ולתהליכים בחברה הרחבה. הוא טען שהמיתוסים חשובים יותר מהתיאוריות משום שהם מכילים ידע אמוציונלי.

ביון רואה את המיתוסים כבנויים על פונקציה אלפא ויש בהם אלמנטים דומים לחשיבה המתרחשת בחלום. החלום הוא אחד הביטויים למיתוס הפרטי של האדם. לדבריו, מי שכתב את המיתוסים הצליח להעביר את החלום הפרטי שלו באופן שיהיה קומוניקטיבי ורלבנטי לכל אדם. לכן כתב המיתוס הוא בעל תכונות של גניוס. זה אדם שיכול לתרגם חוויה אמוציונלית המופיעה בתוכו לספור המדבר אל כל האנושות. המיתוס הוא סיפור אוניברסלי. ביון רואה במיתוסים גם סוג מסויים של פרה קונספציות, וזאת משום שהם מבטאים רגש ויצר בתמונות, ועל סמך התמונות שהם מציירים אפשר לבנות קונספציות המהווים את הבסיס לפסיכואנליזה.

המיתוסים הגדולים לדבריו הם: האכילה מעץ הדעת, מגדל בבל, סיפורו של אדיפוס המלך והסיפור על נרקיס. ארבעת המיתוסים הללו חוזרים ומשתחזרים בכל הדורות הן במישור החברתי והן בחייו של כל אדם. אדון תחילה בהיבט הראשון, בעיסוק של המיתוס בחיי הנפש של הפרט.

בספר Elements of psychoanalysis ביון אומר שספור עץ הדעת, ספור מגדל בבל וסיפורו של אדיפוס המלך, בנויים על יסודות דומים. בשלושתם מופיעה התשוקה לדעת והתשוקה לפענח את חידת החיים. בשלושתם יש ניסיון לחדור אל תוך הידע האלוהי, האומניסנטי. בשלושתם היווהה מסתיימת בעונש. בשלושתם עומד האדם מול מגבלותיו. בשלושת המיתוסים האדם נענש על היותו סקרן. בשלושת המיתוסים העונש מביא אחריו לצמיחה. הפרדוקס הוא בכך שהאדם הרוצה לדעת, פוגש את הכאב, את הגרוש, את המפלה, אך דווקא דרך המשברים הללו, חלה צמיחה מחודשת, עשירה ועמוקה מקודמתה. קבוצתו. כל אדם נולד להורים ועובר את הקונפליקט האדיפלי. כל אדם עסוק בשאלת הנרציסזם, כמה עליו להיות עסוק בעצמו וכמה עליו לתת לסובבים אותו.

לפיכך, יסודות דומים מופיעים אצל כל המטופלים אך הביוגרפיה של כל אחד בונה נרטיב אחר. לכן, יש להאזין לספור של המטופל כמו למשוואה עם נעלם. היסודות הקבועים חוזרים אך השילובים ביניהם יוצרים אין סוף אפשרויות. ביון אומר כי יש לגלות מהם החיבורים בין האלמנטים השונים בסיפור של המטופל, כדי לגלות מהי האיכות הנפשית הייחודית לו. הוא אומר, כשם שאותיות האלפבית יוצרות מלים שונות באמצעות קומבינציות שונות, כך גם האלמנטים הנפשיים מתחברים בצורות שונות וייחודיות. לכל מטופל חידת חיים הניתנת לפענוח דרך מציאת החיבורים הנכונים בין היסודות שבנפשו. כאשר החיבורים לא נכונים עלולה להיווצר מציאות נפשית מפלצתית וביון ממחיש זאת בהתייחסו למפלצת הספינקס העשויה מחיבורים בין אלמנטים שלא ניתנים לחיבור. חידת המטופל אמורה לקבל פענוח בעבודה הפסיכואנליטית, תוך כדי ידיעה שחלקים מסויימים לא יחשפו לעולם. בשפתו של ביון הם נקברים בעבר, באזור השכחה, או נקברים בעתיד בתוך המחשבות שלעולם לא נעז לחשוב.

זה הרובד בו המיתוס נוגע בחוויה של הפרט. אולם, כאמור, בד בבד עם העיסוק בהיבטים של המיתוס הנוגעים לחיי הנפש של הפרט, עסק ביון גם בהיבטים החברתיים, הקבוצתיים של המיתוס. ניתוחו את סיפור מגדל בבל מהווה דוגמה לאופן בו מתגלה במיתוס הזיקה בין הפרט לחברה.

כדי לגשת לסיפור מגדל בבל, כדאי להתייחס למושג של ביון common sense (מעכשיו CS). מציין את האופן בו חוברים מספר חושים יחד ויוצרים חוש אחד משותף. אם יש קורלציה בין שני חושים ויותר, יופיע החוש המשותף. זהו מצב בו החושים תומכים זה בזה בקריאה ובפענוח של מידע. כאשר מתקיים שיתוף כזה בין החושים, ביון אומר שניתן להסיק מסקנות ותובנות מהמידע שהתקבל.

על סמך החיבור בין החושים, הפעלתם בערוצים מקבילים המצטלבים ויוצרים חוויה אחת, מבסס ביון את האינטואיציה. האינטואיציה במהותה היא מילה אחרת ל CS. ביון החשיב מאוד את האינטואיציה כגורם מרכזי בקליטה של הדיאלוג המילולי והבלתי מילולי בשעה האנליטית.

יחד עם זאת, ביון היה ער לכך שהאינטואיציה בהיותה חוש שישי הנובע מאיחוד חמשת החושים, יש בה משהו שלא ניתן להגדרה ולבחניה. הפענוח האינטואיטיבי תמיד ישאיר מקום לספק. ותמיד ישארו גם אלמנטים בלתי ידועים שהאינטואיציה לא מפענחת. ביון מציע פרפרזה על שיר הילדים של קיפלינג, הנקרא ששה משרתים. בשיר של קיפלינג, המשרתים הם השאלות ששואל הילד החוקר את העולם: מי? מה? מתי? היכן? כיצד? מדוע?. השאלות הן השאלות של הסקרן הלומד מן הניסיון. אך ביון מוסיף את המשרת השביעי המשאיר אותנו לשאת את החסר. ביון סבר שכל מטופל מספר משהו על חייו דרך המיתוסים הללו. לכל אדם רגעי התפכחות בהם הוא חש מגורש מגן העדן. כל אדם עבר תחושות שאינו מובן, שיש לו קשיי קומוניקציה. לכל אדם יש רגעים בהם הוא לא מוצא את השפה המשותפת עם חברי קבוצתו.

בפרק 27 בספר ללמוד מן הניסיון, מסביר ביון כי לא יכול להתקיים טיפול אנליטי, בלי היכולת של המטפל ושל המטופל, לשאת את הספק. עלינו לחשוב על היכולת לשאת ספק כתנאי לקיומו של התהליך האנליטי.

לפי ביון, ה CS עשוי להיווצר גם כתוצאה מסוג נוסף של שיתוף. זה שיתוף הנובע מכך שמספר אנשים שונים מרגישים כי יש הסכמה ביניהם ביחס לחוויה אמוציונלית שהם חוו. כך אנו מגיעים אל הקבוצה ואל החברה ועוברים מן העיסוק

במיתוס כביטוי של הפרט אל העיסוק במיתוס כביטוי חברתי. כאשר אנטיגונה קוברת את אחיה בניגוד למצוות קריאון, יש סוג של הסכמה אינטואיטיבית חברתית, שאכן יש לקבור את המת. יש אתיקה שאנשים מסכימים עליה והיא נמצאת מעל מצוות המלך.

אפשר לומר שהקבוצה בנויה על הסכמות אינטואיטיביות לא מדוברות ולעיתים גם לא מודעות בין בני אדם. השייכות לקבוצה בנויה על היכולת של היחיד לתקשר עם קבוצתו ברמה אמוציונלית ולהרגיש שיתוף והסכמה עם חברי הקבוצה. אפשר לומר ש CS הוא זה המאפשר לנו לשמור על קשר עם בני אדם אחרים. הקומוניקציה עם הקבוצה היא זו המאפשרת לחלוק ידע משותף.

בו זמנית כל אדם הוא גם יצור נרקסיסטי. הנרקסיזם החיובי בא לביטוי ביכולתו של היחיד לשמור על ייחודו ושונותו בתוך קבוצה. האדם אמור לתקשר עם קבוצה ולצמוח בתוכה, תוך שהוא שומר על גבולות העצמי.

ה CS כמו אלמנטים רבים בתורתו של ביון מתרחש במרחב של ה link. הלינק במקרה זה, הוא החיבור בין האספקט הנרקסיסטי לאספקט הסוציאלי-איסטי. המרחב הזה בו מתרחשת בו זמנית השונות בין חברי הקבוצה ועם זאת ההסכמה והאחדות הוא מרחב דינמי חשוב לשם צמיחה אישית וצמיחה חברתית. היסוד הנרקסיסטי והיסוד הסוציאלי-איסטי אמורים להפרות זה את זה בחיבור שהוא חיבור מסוג פלוס.

מיתוס מגדל בבל מבטא מצב שבו החיבורים הללו נהרסו. בספר Cogitations מראה ביון כיצד מיתוס מגדל בבל הביא אותו לבנות את המושג "התקפה על החיבורים" attack on linking. החיבור בין היחיד לקבוצה עלול להיות מותקף משני כיוונים מנוגדים:

1. היחיד אינו יכול לשאת את המרחב החברתי והוא מפתח סוג של נרקסיזם מגלומני. הוא מאמין שיכול לחיות ללא הקבוצה ושהוא גם הרבה יותר גדול וחזק ממנה. כך נשברת ההדדיות בינו לבין הקבוצה. היחיד אז חשוף למחשבות גרנדיוזיות ולפסיכוזה. מצב אחר בו היחיד שובר את הקשר עם הקבוצה, הוא מצב, בו כתוצאה מטראומה במרחב החברתי, היחיד מתכנס לתוך עצמו, מוותר על החברה כסוג של משענת, מנתק מעורבות רגשית עם הקבוצה. ארל הופר קורא למצב זה אגריגציה. גורדון לורנס קורא למצב זה me-ness, כלומר הישענות האדם על עצמו בלבד. במצב זה הותקף הקשר של היחיד אל הקבוצה.

2. הקבוצה אינה יכולה לשאת את השונות שבתוכה והיא מבטלת את ההבדלים בין בני אדם, מוחקת את הייחוד שבאדם, חודרת לתוך גבולות העצמי והופכת את חברי הקבוצה למסה אחת גדולה ואחידה. ארל הופר קורא למצב זה מסיפיקציה. זה מצב בו הקבוצה מפתחת עמדה גרנדיוזית לפעמים משיחית. היחידים בקבוצה מאבדים את האינדיבידואליות שלהם ונטמעים בקבוצה. השייכות לקבוצה מספקת להם חוויה אומניפוטנטית. במצב זה, בהיפוך מהמצב הקודם, כאן הותקף הקשר של הקבוצה אל היחיד. כאן הקבוצה היא בסכנה של פסיכוזה חברתית. כלומר, כדי שיתקיים החיבור אדם – קבוצה וכדי שתהיה צמיחה צריכים גם האדם וגם הקבוצה להכיר במגבלותיהם. הקבוצה אמורה לתת קרקע ליחידים לצמוח בה והיחידים אמורים להכיר באותה קרקע המצמיחה אותם. כאשר החיבורים הללו מותקפים יופיעו תופעות גרנדיוזיות, אומניפוטנטיות ומגלומניות, המופיעות הן אצל היחיד והן בקבוצה כקבוצה.

למרות שסיפור מגדל בבל הוא קצר ותמציתי, כמו מרבית סיפורי התנך באורח פלא הוא נוגע בנו ומעיר נימים בנפשנו. זה המיתוס היחיד, בו אין דמות גיבור ויש קבוצה בלבד אשר חיסלה לחלוטין את השונות בין חברה, וויתרה אפילו על הייחוד של המנהיג. זוהי קבוצה שכל חברה אנונימית וזאת על מנת להתאחד למסה אחת גרנדיוזית ולהתחרות עם הידע האלוהי.

וזו לשון התורה, בראשית, פרק יא פסוקים 1 עד 9:

"ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים. ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם. ויאמרו איש אל רעהו הבה נלבנה לבנים ונשרפה לשרפה ותהי להם הלבנה לאבן והחמר היה להם לחמר. ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם פן נפוץ על פני הארץ. וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל אשר בנו בני האדם. ויאמר ה' הן עם אחד ושפה אחת לכולם וזה החלם לעשות ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות. הבה נרדה ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש שפת רעהו. ויפץ ה' אותם משם על פני כל הארץ ויחדלו לבנות העיר. על כן קרא שמה בבל כי שם בלל ה' שפת כל הארץ ומשם הפיצם ה' על כל הארץ."

ביון מתייחס למגדל כסמל פאלי המבטא משאלות מגלומניות להתחרות עם הידע האלוהי. הבניה היא אחידה, לינארית, בעלת צבע אחד וחומר אחד. הקבוצה רוצה שם אחד ושפה אחת לכולם. מגדל בבל הוא ביטוי למסה גדולה המתקיפה את המרחב של החיבורים בין השוניות הקיימות בקבוצה. מחיקת השונות באה על מנת לחזק את המשאלות האומניפוטנטיות של הקבוצה. הקבוצה התלכדה סביב משימה אחת ובמקום אחד ובכך המרתה את פי אלוהים שאמר "פרו ורבו ומלאו את הארץ". אנשי בבל שואפים ללכידות מושלמת וכך להגיע לגובה שאולי יגע בידע האלוהי. ביון מזהה במגדל הפאלי ובמשאלות האומניפוטנטיות שהוא מייצג את אחד האלמנטים המרכזיים בפסיכואנליזה.

לפי ביון בניית המגדל באופן הזה מייצגת לינק מסוג K מינוס. במקום שאין ספק, אין שאלה, אין דיאלוג בין שניים, נסתם מרחב הצמיחה ונבנה מגדל על יסודות פגומים, שלא יוכל להחזיק מעמד. האומניפוטנט הוא אחד ואין לו שאלה ועל כן צמיחתו מאבדת את החיות והתנועה ונעשית חסרת גוון וטעם. הגודל העצום אינו מחפה על ההתקפה שנעשתה על החיבורים. החיבורים שבין השוניות בתוך הקבוצה הפסיקו להתקיים בתוך המבנה האחיד והקלסטרופובי. העונש שמעניש אלוהים את אנשי בבל, הוא בעצם סוג של תיקון. אלוהים מפרק את המגדל כדי לגלות את השוניות. מה שנראה כהרס, הוא בעצם צמיחה. מה שנראה כקטסטרופה הוא בעצם שינוי קטסטרופי. שינוי שיביא לצמיחת שפות

וצמיחת תרבויות, שינוי המחזיר לאיזון את החיבור בין היחיד לקבוצה. במגדל נבלעו השוניות ונוצרה פנטסיה של כוח אין סופי. אלוהים שולח את האדם להתחיל מהתחלה. ליצור שפות ותרבויות שיאפשרו לחיבור אדם – קבוצה להתקיים. כאן חלה טרנספורמציה ל K פלוס. כלומר, הכרה במגבלות, הכרה במציאות שאינה טוטאלית. אפשר לומר שהעונש מביא למגוון של אפשרויות ולהכרה במגבלות. המבנה שנהרס היה בנוי על יסודות פגומים בכך ששלל את השונות, שלל את הספק ואת השאלה.

ביון מנתח את הקשר בין הפאזה הדפרסיבית והפאזה הסכיזופרנואידית כקשר דו כיווני כאשר פאזה אחת עשויה להפרות את השנייה. הדפרסיבית מייצגת את השלם והאינטגרטיבי. הסכיזופרנואידית מייצגת את היכולת לשאת פרוק ולתת מקום לחלקים. סיפור בבל הוא דוגמה מעניינת למצב בו הפאזה הסכיזופרנואידית מפרה את הפאזה הדפרסיבית. המגדל השלם היה מבנה אינטגרטיבי שלם שהיה בו זיוף. הפרוק שלו הביא לצמיחה וכן גם למה שביון קורא הספליט החיובי. כלומר היכולת של כל קבוצה שהתפזרה במרחב להכיר בחלקיותה תוך ידיעה שבמרחב ישנן קבוצות אחרות עם תרבויות שונות. המעבר ל K פלוס חל כאשר יש ויתור של האדם על הידע האלוהי. ידע שלא יוכל להשיג לעולם. ביון מגדיר את סיפור בבל כסיפור בו הלך לאיבוד ה common sense ונוצר במקומו common non sense. בסיפור זה אכן ניתן לראות מה קורה כאשר נעלם ה CS, נעלמת האינטואיציה האנושית המכירה גם בחסר. במצב כזה, פנטסיה עלולה להיראות כמציאות. הרי המגדל נבנה על סמך השערה ש "ראשו בשמים" תוך אי הידיעה שהשמים אינם טריטוריה שניתן להגיע אל גבולותיה, אלא השמים מסמנים את האין סוף, את המקום שלעולם לא נגיע אליו. אנשי בבל בנו מגדל על סמך common non sense ונענשו אכן בכך שכל החיבורים ביניהם הותקפו. הם עברו מקצה אחד לקצה שני. ממצב של אחידות מוחלטת ומחיקת ההבדלים אל מצב שבו לא יכלו לתקשר ודבריהם נשמעו כמו nonsense. דרך העיסוק של ביון בשאלת החיבורים בין שפות שונות, עולות שאלות גם ביחס לרובד החברתי הרחב. אם נסתכל על החברה הרחבה, נראה כי מפגש בין תרבויות ושפות, יוצר פעמים רבות אזורי אמוציונלים של כאב, נחיתות, השפלה. מאז ועד היום קיים בישראל קושי ליצור שיח עם עולים חדשים. לתרבות הרוסית או לאתיופית, יש קודים שונים מאלה של התרבות הישראלית. יש נטייה לפלוט את הקהילות האלה אל מחוץ לחברה והן חיות בתוך עצמן. דבר דומה קורה בין האוכלוסייה היהודית לערביי ישראל. כן גם בין דתיים לחילונים. מאחורי כל זה קיים פחד מהאחר ותחושת סכנה שניסיונות התקשורת יביאו לבלייל שפות בלתי מובן.

זו לא השפה שיוצרת את הקושי אלא התרבות הנלווית אליה. ניצולי השואה זכו ליחס מנוכר ומתנשא בישראל של שנות החמישים. הניצולים נחשבו לנפולת, הם היו הלא יוצלחים ששרדו. פה, בארץ הם קיבלו את הביטוי "הובלו כצאן לטבח" והיו כל מה שהוא אינו צבר. רק החל ממשפט אייכמן כשסיפורי הניצולים נשמעו, היחס התחיל להשתנות. יעל מור, פסיכולוגית ראשית בעמך תל אביב, אומרת כי האירוע הכי טראומטי של המאה העשרים, עבר בארץ קולקטיביזציה. במושגים של ביון, זו קבוצה שהפכה לאנונימית, שהושתקה, שהסובייקטיביות של חבריה נמחקה. הניצולים אולצו להשתיק את השואה בגלל היותם כה מובסים בעיני החברה הישראלית. זמן רב עבר עד שמצב זה השתנה. בינתיים מורשת גדולה של הגולה הלכה לאיבוד. הייתה כאן התקפה על החיבורים. ההתייחסות לניצולים כמסה אחידה ביטלה את הסיפור האישי, הפרטיקולרי, הסובייקטיבי של כל ניצול. רק כשדבר זה התאפשר, התחילו להתקיים חיבורים אמוציונלים שאפשרו סובייקטיביזציה של הניצולים.

בספר "הרייך השלישי של החלומות" אספה המחברת, שרלוט בראדט חלומות שנחלמו בגרמניה תחת השלטון הנאצי. היא אספה חלומות גם של גרמנים ארים וגם של יהודים בשנים 1933 עד 1939. בהתייחס לביון האומר שהחלום קרוב למיתוס, מעניין לציין שהחלומות מספרים בתמונות את מה שעומד להתרחש. אצטט חלום אחד מהחלומות הרבים המופיעים בספר:

חלום של עורך דין יהודי שחי בברלין. בזכות תרומתו לגרמניה במלחמת העולם הראשונה, הוא הורשה להמשיך לעבוד כעורך דין למרות חוקי הגזע. ב 1935 הוא חלם "הלכתי לקונצרט, בו יש לי מקום שמור. כשהגעתי למקומי הסתבר שהכרטיס שלי הוא רק נייר פרסומת. מישהו אחר ישב על מקומי. עוד רבים אחרים היו במצבי. בראשים כפופים עזבנו כולנו את האולם דרך המעבר המרכזי. יצאנו לצלילי התזמורת שנגנה ברהמס למילים האומרות: "אין לנו בית כאן יותר". מכריח את מפירי חוקי הגזע לענוד. על השלט שלי היה כתוב "אני מפנה מקום לזבל, אם יהיה צורך".

החלומות מראים כי האנשים חשים היטב בטוטליטריזם ומנבאים את מה שעומד לקרות. החלום מספר סיפור עתידי. יש בו יסודות דומים ליסודות של המיתוס, כי חלומות אלה הם בו זמנית אישיים וחברתיים. חלומות המספרים מה עומד לקרות בחברה.

יעל מור מספרת שאצל חלק מהניצולים, בעיקר ניצולי מחנות ריכוז, החלום השתתק. החלום קפא אל תוך מצב סטטי והפך מחלום לסיוט. החלומות הפסיקו לספר סיפור, המיתוסים הוכחדו. בניגוד למיתוס בבל שהביא לצמיחה, טראומת השואה השתיקה את האפשרות לחלום ולהגיע דרך החלום לסמבוליזציה ובניית מושגים. הסיט שיחזר שוב ושוב את האירוע הטראומטי כפי שהיה. הסיט דומה יותר לאלמנט ביטא ואין הוא מאפשר לפר קונספציה להתקיים. השואה מדגימה את אבדן החלומות ואבדן המיתוסים. זוועות השואה הפכו את האדם לחסר ערך, לנתון סטטיסטי, לאובייקט שהפשיטו ממנו את הסובייקטיביות שלו. אנשים הומתו במסות ובאופן תעשייתי. החברה הנאצית חיסלה את המיתוסים. היה לה מיתוס אחד בלבד: עליונות הגזע אשר כל חבריו צריכים להיות שכפולים של מודל אחד מושלם. לכן האידאולוגיה הנאצית היא וריאציה מודרנית וקיצונית ביותר לחטא של אנשי בבל. הנאציזם הוא דוגמא חריפה למשאלות גרנדיוזיות שהסתיימו במפלה. השואה ממחישה עד כמה חיוניים המיתוסים והחלומות על מנת להצמיח חיים ועל מנת לשמר חיים אמוציונלים.

הכאב שנוצר מהשפות שלא מתחברות היה גם מנת חלקם של היהודים מעדות המזרח שדיברו ערבית שנחשבה לשפה נחותה, או דברו במבטא שלא הולם את החברה האשכנזית. הם הרגישו נחיתות ובושה. גם כאן, עברו שנים רבות עד שנוצר חיבור בין שתי התרבויות וגם כאן חל שינוי מהתבוננות בעדות המזרח כמסה אנונימית ואחידה לסובייקטיביות והכרה בשונות. גם כאן הלכה לאיבוד מורשת של הגולה. אולי הביטוי "כור היתוך" מתאר בצורה החריפה ביותר את המשאלה להפוך את כל החברה לאחידה, למשאלה למחוק את השונות ולדבר בשפה אחת. כור ההיתוך אף הוא סוג של מגדל בבל מודרני. זהו קונספט המבטל את האפשרות להקים חברה אינטגרטיבית אשר חלקים בתוכה בו זמנית שומרים על היחודיות שלהם.

מיכל בן נפתלי במבוא לספר של ז'אק דרידה, נפתולי בבל, אומרת שאנו זקוקים למרחב פתוח כדי שמיתוסים ימשיכו להופיע וכדי שתתרחש צמיחה. מגדל אחיד הבנוי עד סופו סותם את מרחבי הצמיחה. ניסיתי קודם להראות איך בחברה פאשיסטית המחזיקה באמת אחת, כל מרחב החשיבה נסתם ושום דבר חדש לא צומח. מיכל בן נפתלי אומרת כי כל מגדל חייב להישאר תלוי באוויר, מט לנפול, וכל זאת כדי שתהיה לנו היסטוריה, כדי שנוכל לנשום, או להמשיך לבנות, לבל תישאר אבן שאין לה הופכין. נפתולי בבל, היא אומרת מתרחשים במרווח בין המגדל להתמוטטותו. דרידה מתייחס לריבוי הלשוניות בספור בבל, כמצביע על ליקוי. הליקוי מתבטא באי אפשרות להשלים, לסכם ולסיים משהו השייך למערך הבנייה ולמבנה האדריכלי. זהו סוג של ליקוי חיובי המונע מהמגדל להיות אחיד ושלם יותר מידי. ריבוי הניבים מגביל את הסדר השיטתי ואת הלכידות. כך נוצר מעין גבול פנימי למתן הצורה על ידי אי השלמה של הבנייה. המערכת עוברת דקונסטרוקציה עצמית, על מנת להיבנות באופן אחר. לאור דברים אלה, מרתק לגלות את נקודות ההשקה בין רעיון הדקונסטרוקציה ובין הניסוח של ביון ביחס לשינוי הקטסטרופי. השינוי הקטסטרופי מטלטל את הקיים, לא נותן לו להמשיך להיבנות בשקט, אך יחד עם זאת בשובר מבנה קיים הוא מאפשר שינוי. פותח מרחב חדש לצמיחה.

הסרט בבל של הבמאי המקסיקני אלחנדרו גונסאלס איניארטו מתאר את הניסיון לבנות מגדל בבל פוסט מודרני. בסרט מופיע מפגש בין מספר תרבויות. אמריקאית, מכסיקנית, מרוקאית ופנית. התחושה היא שאפשר כביכול לתקשר בקלות. נראה שעם אנגלית אפשר להסתדר בכל מקום. נראה שהגלובליזציה והטכנולוגיה של ימינו יצרו כביכול גלובוס שהוא כפר אחד גדול. אפשר להגיע לכל מקום ובקלות. אך הסרט מראה שהתקשורת הטכנית לא מבחינה בהבדלים העמוקים שבין התרבויות. הניסיון ליצור אחידות גורם לאסונות ולמתקפות קשות על החיבורים. כל תרבות מדברת אל האחרת מתוך עצמה בלי להביא בחשבון את הקודים של התרבות האחרת. הניסיון למחוק את ההבדלים מגביר את בלייל השפות, את אי ההבנות, את הניכור ואת הפחד.

יפני המבקר במרוקו נותן לידידו המרוקאי הכפרי, רובה במתנה, בלי להבין שהרובה עלול להתגלגל לידיים הלא נכונות. הרובה מגיע אל ילדים שחשבו שהרירות הן סוג של משחק וכך הביאו לאסון. אירופאים שמגיעים לכפר שקט ולבבי במרוקו בטוחים שאנשי הכפר הם טרוריסטים והם בורחים ונוטשים את חברם למסע, אמריקאי שאשתו נפצעה מאותו רובה בו שיחקו הילדים. המשטרה האמריקאית מתייחסת מראש לכל מכסיקני באופן מתנשא ואטום בלי להסתכל על האדם ובלי לנסות להבין את הסיפור שלו. כך נוצרות שרשרות סבוכות של אי הבנות ושל קשיי קומוניקציה המביאים לטרגדיות. האשליה שתרבות אחת יכולה להשתלט על כל הקודים של התרבויות האחרות מתגלה כחסרת שחר. הסרט מחזיר אותנו לביון אשר ניבא שמיתוס בבל יחזור בצורות שונות.

ב 2012 כתבתי על תנועת המחאה כביטוי לסיפור בבל מודרני. התופעה המעניינת בתנועת המחאה, היתה הופעת האוהל שהוא סמל הפוך למגדל הלינארי המקובע שראשו בשמים. בחירת האוהל כסמל היא בחירה בלתי מודעת. המהירות בה התפשטו האוהלים באופן כה מפתיע מעידה על פעולה רגשית סוחפת. האוהל בניגוד למגדל מסמל ארעיות והוא למעשה ביטוי יצירתי שבא להביע מצוקה. הארעיות ויכולת התנועה של האוהל מסמלות גמישות מחשבתית. האוהל גם נועד ליצור גבול בין היחיד לחברה. מאחר שצצו אוהלים רבים ברחבי הארץ, רובם קטנים, פרטיים ודומים זה לזה, הרי שיש פה בו-זמנית גם הכרזה על שייכות וגם הכרזה על פרטיות. לכן, התנועה הזו, יותר מכל תנועה אחרת, שמה דגש על האדם כבן אנוש שהוא בו-זמנית שייך לחברה אבל גם שואף לחזק את התא האינדיבידואלי שלו. כולנו יחד, אך לכל אחד זכות לדלת אמות משלו. נראה לי שזו פעם ראשונה שיש הכרה בסובייקטיביות של הפרט לצד השתייכותו לחברה בהקשר של הפגנה המונית. האוהל כמעטפת מסמל את זכותו של האדם לפרטיות, הצהרה שהופיעה בתוך המרחב הציבורי.

הפגנות רחוב גדולות, מהפכת תחריר של אותה שנה, מחאת הקיץ, כולן אינן נובעות מחשיבה רציונלית. המקור היה אינטואיטיבי. אינטואיציה שדחפה לביטוי בפעולה.

המחאה התחילה כשבחורה אחת צעירה הקימה אוהל בשדרות רוטשילד כמחאה על גובה שכר הדירה. בעשותה זאת היא הייתה החושב שחושב עבור החברה. כשביצעה מעשה זה, היא לא ידעה שהיא עומדת להצית להבה גדולה. המאהלים התפשטו במהירות האש. היה משהו נוגע ללב בבוסריות שלה, בתמימות שלה ובאי השתייכותה לשום מפלגה פוליטית. הסתבר שהיא מייצגת איזו עוצמה חברתית חבויה שכנראה בעבעה מתחת לפני השטח. נראה לי שהיינו עדים לתהליך הבא מתוך האספקטים הלא מודעים של החברה. התחושה הייתה של אנרגיה טובה הפורצת בעוצמות אך לא באמת מצליחה לתת לעצמה ביטוי מילולי. הסיסמה "צדק חברתי" ככל שהשתמשו בה יותר כך נעשתה חלולה יותר. הצעירה הפכה פתאום למנהיגה, האקט שלה ולא המילים שאמרה, ספח אליו מצוקות מעולמות רבים ושונים. קומץ הצעירים שהפגינו איתה, ביטאו משהו עבור הדורות כולם. המבוגרים הלכו בעקבות הצעירים, מין פירמידת דורות הפוכה שביטאה רעננות וחדשנות.

כך קרה ששדרות רוטשילד וגירת לוינסקי נראו כמו מגדל בבל מודרני. בכל פינה שלטה שפה אחרת. כל מאהל דיבר מתוך עולם אחר. האבות הגרושים, מחוסרי הדיור, מתנחלים מתלוננים על מחירי הדירות, מחאת הרופאים, מחאת

הפסיכולוגים, מחאת המטפלים באמנויות, מחאת הבדואים המגורשים מאדמתם, מחאת ערביי ישראל 1948, מחאת עובדי הקבלן, מחאת המוטורדות מבחינה מינית, מחאת האמהות עם עגלות הילדים, מחאת מהגרי העבודה, מחאת האמנים שעבודותיהם אינן מוצגות במוזיאונים, מחאה נגד הכיבוש, מחאה על שגלעד שליט לא שוחרר, מחאת הברצלבים, ועוד ועוד, נושאים רבים ומגוונים שאין שום קשר ביניהם. עד לידי הצעקה המשונה שנשמעה בכל ההפגנות של אותם ימים, "העם רוצה כל מיני דברים".

אפשר לומר שמבנה זה התחיל כדקונסטרוקציה, מצב שהוא היפוכו של מיתוס בבל המתחיל כקונסטרוקציה ומסתיים בדקונסטרוקציה. הדבר המרתק במחאה היה יצירת מבנה בעל גבולות פתוחים הבנוי תאים תאים המתרבים כאשר כל תא בנוי מאבני יסוד שונות. היה מקום לכל סוגי המחאה. בנוסף על כך, באיזה אורח פלא במוצאי השבתות כל התאים הללו התלכדו לנחיל אדם ענק הצועד ביחד, משמיע זעקה אחת גדולה ובונה קונסטרוקציה בתוכה נבלעים הקולות השונים. מגדל בבל מודרני איפשר לשפות השונות להתאחד לשפה אחת. הדבר החשוב בצעדות ענק אלה היה עצם התנועה, הזרימה, ההליכה, התכנים נעשו פחות חשובים.

רינה דודאי בהרצאתה במכון ת"א לפסיכואנליזה טענה כי מתוך גל המחאה עולה תופעה פרדוקסאלית: כגודל עוצמת ההתקוממות, כך עמומה האמירה שלה. לדבריה, נחשף פער בין היסוד היצרי, הדחפי, המתפרץ של אי-הנחת, המגיע לידי ביטוי ממגזרים שונים ולעתים אף סותרים, לבין העדר המשגה תבונית מובחנת וקוהרנטית.

הסיפור העמום של המחאה ואי-הבהירות שלו דורשים לדעת דודאי קשב אחר. אותה שארית לא-מדוברת, מוליכה אותנו להמשגה של ביון ביחס לאלמנטים ביטא. אלה אלמנטים שעדיין לא פילסו דרך אל השפה, אבל הם שם, חיים ובוועטים, מתהווים ונרקמים. אלה הם הדברים עצמם שמחפשים חושבים נוספים שיצליחו לחשוב אותם ולהעביר אותם דרך פונקציית אלפא לאלמנטים הניתנים לחשיבה ולהמשגה.

המון מאז ומתמיד היה קשור ביסודות ארכאים ובהתפרצויות אלימות. חידה גדולה היא כיצד פורצות מחאות לא אלימות וכאלה שאין בהן תוקפנות כלפי שער לעזאזל או כלפי השוליים של החברה. להפך, במחאה, השוליים התחברו אל המרכז ופעמים רבות נשמעה הקריאה "רוטשילד לוינסקי אותה מהפכה" אף שהרובד החברתי שהפגין בגינת לוינסקי נמוך בהרבה מהרובד שהיה מיוצג ברוטשילד. חיבור חזק שהיה מרגש היה בקריאה שנשמעה בעיקר ביפו "יהודים וערבים מסרבים להיות אויבים" כל החיבורים הללו נבעו מלהט ריגשי סוחף הבא להדגיש את אטימות השלטון לרחשים העממיים.

ההשערה שאני רוצה להעלות כאן היא שהדבר קשור להשפעת התקשורת האינטרנטית על הלא מודע החברתי. האינטרנט יוצר מארג אין סופי של חיבורים. בן אדם יושב בביתו ומגלה שדבריו מהדהדים בחלל גדול, חלל שאין לו גבולות אופטיים, מגלה שדבריו משפיעים ומניעים אנשים רבים להגיב בתוך רשת שגבולותיה פתוחים. נכון שגם באינטרנט אנשים משתלחים ומתקיפים אך לא ניתן להגיע לאלימות פיזית. תקשורת זו יוצרת אפשרויות מגוונות של ביטוי ועל כן יש בה כוח מרפא ומרגיע. סוג של הכלה בת זמננו המראה כי אפשר להתנגד לעוולות שונים בלא אלימות. היציאה לרחוב היא מעין המשך טיבעי של הקשרים האינטרנטיים. האינטרנט הוא מיכל ענק הקולט רגשות מסוגים שונים. מטפורית, כאילו יש בו שרואלים בתנועה, כשכל שרוול קולט לתוכו מידע הרלבנטי לו. כך נוצרת רשת עניפה של ערוצי קומוניקציה. אנשים מקבלים הדהודים שונים מהדומים להם ומהשונים מהם. כך הם מרגישים שיש להם מקום, שהם לומדים כך גם להכיר את עצמם טוב יותר. בדרך זו, היסודות האלימים עוברים התמרה לדיאלוג. הדומה לי נותן לי להרגיש שייך והשונה ממני מסקרן ומרחיב את גבולותי. האינטרנט גם בנוי מאתרים המקבילים לאוהלים. באינטרנט אין מרכז ושוליים. המרכז נמצא בתנועה. אין הגמוניה, אין הירארכיה, אין שלטון מרכזי. אין ראש ממשלת האינטרנט. על כן יש לשער שסוג עכשווי זה של תקשורת, העמיק את היכולת לדיאלוג ואת היכולת לבנות במחאה מבנה רחב פתוח כתשובה למבנים הסגורים ההירארכיים של השלטון.

הקבלה בולטת בין המבנה האינטרנטי למבנה של המחאה היא בהיותה פעילות מחתרטית. פעילות המהדהדת במידת מה, מלחמות גרילה ומאבקי פרטיזנים. לא היה לה מימון. לא היה לה ממסד, לא הצהרה מפלגתית, לא מבנה הירארכי אלא רק קריאת תגר חזקה מאוד על הסדר החברתי. מסיבה זו, רבים ושונים זרמו לתוכה.

בנוסף על המטפורה של מגדל בבל בן זמננו שאני מציעה כאן, אני תוהה ביחס לשאלה, בתוך איזה מרחב התנהלה המחאה. האם זה מרחב דומה למרחב הוירטואלי ואם כך, אולי כל המבנה החדשני של בבל, אינו יושב על קרקע המציאות. אולי זה מין מרחב ביניים בין חלום למציאות. יש להדגיש שהאוירה ברוטשילד הייתה מאוד חגיגית ואנשים רבים שפגשתי אמרו שהם מרגישים כמו בחלום. שכל זה אינו אלא פלא גדול ומפתיע. דודאי בהרצאתה, מזכירה את פוקו המדבר על הטרוטופיה – שפירושו: מקום אחר. מה שאני לוקחת מרעיון זה הוא שהמחאה התרחשה במימדי מקום וזמן שונים מאלה להם אנו רגילים. במקום הבלתי רגיל והבלתי ממוסד של הרחוב נפרצו גבולות וחלו מפגשים פנים אל פנים בין קבוצות ומגזרים שמעולם לא נפגשו עד כה. מפגשים אלה הגבירו והעצימו ביותר את הסולידאריות בין קבוצות שונות המייצגות עולמות שונים. קבוצות אלה אינן נפגשות אף פעם בזמן ובמקום בהם מתנהלים חיי היומיום. מפגש זה משנה את נקודת התצפית דרכה רגילים חברי הקבוצות להתבונן על המציאות החברתית. נוצר קלידוסקופ בתנועה המאפשר התבוננות חדשה על המציאות. דודאי מציגת שהטרוטופיה מתחילה לפעול במלואה כשבני אדם נמצאים בסוג של נתק מוחלט מן הזמן המסורתי שלהם. הטרוטופיות קשורות לממד הרופף, החולף והארעי שבזמן. מהמקום הלא-מוגדר, הכאוטי, ניתן היה לחלץ ראייה רעננה וחדשה על המציאות. באמצעות מרחב וזמן בלתי שגרתיים התגלה הלא מודע החברתי החבוי. לפנינו פרדוקס. כל מה שהתאפשר, התאפשר בזכות שינוי מהותי במימדי הזמן והמקום אך בו זמנית, ההתרחשויות שאינה מתמזגת עם המציאות היומיומית, יוצרת רובד אשלייתי של התלכדות. ארל הופר קורא לזה מסיפיקציה שהיא

למעשה הגנה מפני הטראומות החברתיות. ההתלכדות בתוך מסה גדולה נותנת אשלייה של כוח ושל אופטימיות שבעצם אין לה בסיס מציאותי. ברגע שהתקפלו האוהלים, עלו מחדש השאלות הקשות ביחס להקשר החברתי הרחב. המפגש האמיתי בין תרבויות ושפות, חזר שוב ליצור אזורים אמוציונליים של כאב, נחיתות, השפלה, רוסים, אתיופים, מהגרי העבודה, כל קבוצה כזו חזרה לגטו שלה, למצוקות החיים שלה. החגיגות ואיתה הלונה פארק הגדול, נמוגו עם הרוח. יחד עם זאת המחאה אשר נמוגה כמו בועה, הצליחה ליצור בהלה בכל אותם חוגים שלא אהדו את המחאה. התוצאה הייתה שעם שוך סערת המחאה, מיד הופיעו קולות ריאקציונרים של פיצולים קשים בחברה. ההנחה שלי שהייתה זו תנועה ריאקציונרית שהגיבה למחאת האוהלים. הדרת נשים, ניסיון לפגוע בעמותות לזכויות אדם, אלימות כלפי אנשי שמאל במסיק הזיתים, תג מחיר, איום על חיי מנהיגי שמאל, תופעות קיצוניות החריפו לאחר המחאה החברתית ויצרו תגובה ריאקציונרית לבעבוע החברתי. כנראה שלמרות היותה תנועת מחאה בלתי מפלגתית היא זוהתה עם תנועות השמאל התומכות בסיום הכיבוש.

לעומת זאת, זרזה המחאה את חזרתו של גילעד שליט. אחת התוצאות החיוביות הספורות של המחאה. טוב שגילעד שליט חזר, טוב שהוחזרו האסירים הפלשתינים, אך האם היה זה עלה תאנה שבא להשתיק את המחאה בימים אלה, שאלה אחת מעסיקה אותי רבות: האם יכול לחול שינוי חברתי מהותי בלא שקדמה להופעתו, אלימות חברתית? האם אלימות חברתית ואלימות פוליטית הכרחיות על מנת שיתחולל שינוי חברתי? עקבנו בהערכה רבה אחרי כיכר תחריר בזמן הפגנות הענק שהתרחשו ללא אלימות. אך בסופו של דבר, הגיעה האלימות גם לשם. למהלך זה דוגמאות היסטוריות רבות. אזכיר רק אחת בולטת, השלום בין האירים לבריטים. חל רק אחרי שנים רבות של מאבק אלים של המחתרת האירית. אז אולי מאבק אלים הוא הכרחי?

אז מהי הדרך לשינוי? האם דיאלוג יופיע רק לאחר שפרצה האלימות ותבעה קורבנות?

זו שאלה למחשבה שקשה לי לענות עליה באופן חד משמעי. תנועת המחאה של הקיץ הצטיינה בחוסר אלימות. אבל זמן מה לאחר שוך השמחה הגדולה, החלו להישמע קולות: אז מה בעצם השגנו? ואכן ההישגים נראים דלים. אם כי, מבחינתנו, כמתבוננים בתהליכים חברתיים, עצם קיומה של תופעה כה גורפת ועוצמתית, עשתה ללא ספק שינוי תודעתי בהילכי הרוח של החברה. יש היום עין פקוחה יותר מבעבר, המוכנה לראות ומוכנה להכיר במצוקות חברתיות. מצד שני, נשמעים קולות רבים האומרים "המחאה לא השיגה כלום, הפעם הבאה תהיה עם אלימות. רק אלימות מבינים המנהיגים." משהו כמו: חכו חכו לפעם הבאה, במחאה הבאה לא נסתפק במילים."

הגלובוס בו אנו חיים כאן ועכשיו נמצא בעיצומו של מגדל בבל מודרני. אירופה הפכה ליבשת מרובת תרבויות עקב פליטים המוצאים בה מקלט. פליטים סורים וטורקים מתיישבים בגרמניה, אלג'יריים חיים בצרפת, סומלים וסורים מהגרים לשוודיה, הודים חיים בבריטניה ועוד. התנועה הזו מצביעה לא רק על פולקלור, מסעדות אתניות וכדו' אלא גם על מפגשים מורכבים וכואבים בין אנשים שאיבדו את ביתם, אדמתם, מקור פרנסתם לבין האוכלוסייה האירופאית השורשית. חוץ מבעיות פרנסה וחשיפה למצוקה יומיומית, הפליטים מביאים איתם תרבויות, שפות ומנהגים שונים מהתרבות המערבית. המפגש בין תרבויות יוצר אי הבנות ונתקים וברוב המקרים, נוצרים גטו תרבותיים וקשיים ללמוד את שפת המקום בגיל מבוגר.

בנוסף, אנו חיים בעידן של טרור. העולם המוסלמי הקיצוני מאיים על העולם החילוני המערבי. הפחד שהוא זורע בכל העולם, יוצר הסתייגות ורתיעה גם ממהגרים שאינם טרוריסטים אלא מחפשים שקט ושלוש. יתכן שהרבה מהמלחמות בעולם הן תוצאה של אי יכולת להבין את שפתו ותרבותו של האחר והשונה. כאשר תרבות אחת לא מוצאת דרך להבין תרבות אחרת, החשדנות והפרנויה מתגברות וחסרה היכולת לראות מורכבות. כאשר אין ראייה רב מימדית הקולטת מורכבות, האחר הופך לאויב ואף עובר דמוניזציה ומאבד את אנושיותו.

התנועה החזקה של מהגרים שנאלצים לעזוב את מולדתם ולעיתים בגיל מבוגר עליהם ללמוד שפה זרה ולהכיר תרבות אחרת, מדגישה את הצורך שלנו כאנשי מקצוע, להמשיך להתבונן בלא מודע החברתי. מטריצת היסוד (FOUNDATION MATRIX) של פוקס נמצאת בתנועה מתמדת. עבודתנו בקבוצה הקטנה אינה מתרחשת בחלל ריק. החברים בקבוצה הקטנה סובלים מהתוצאות של חברה לא יציבה, משתנה ללא הרף, מציבה קשיים כלכליים וסובלת מהתקפות טרור. כל אלה אלמנטים שחודרים אל הלא מודע האישי ויוצרים אי ביטחון שיש לו השפעה רבה על הנפש.

בעבר האמנתי שדיאלוג הוא אלטרנטיבה לאלימות, היום אני מהססת, מתלבטת, חוששת, חושבת לעצמי שאולי האלימות היא הדרך הסוללת פתח לדיאלוג. השאלה הקשה נותרת עבורי ללא מענה. האם שינוי חברתי אמיתי מופיע רק אחרי טראומה חברתית או שניתן להגיע אליו בדרכי שיח ובדרכי נועם. לסיכום, אעדיף להשאיר שאלה כאובה זו למחשבה ולדיאלוג.

לסיום החלק שלי, אוכל לומר שהמרחב החברתי הרחב הוא מרחב בו יש לשמור על הייחוד, על השונות ועל הגבול של כל תרבות ושל כל אדם ויחד עם זאת ללמוד לתקשר עם תרבויות אחרות ועם בני אדם אחרים באופן מפרה וללא התקפה על החיבורים.